

החמירו (עפ"י שו"ת הריב"ש קנה; טורי אבן. וע' זכר יצחק (סו"י כ) שבאר בסברה זו את דיוק לשון הרמב"ם (קדוש החדש ג, יד) שצריך עד כשר דוקא לעדות קדוש החדש). ויש אומרים שזהו בכלל 'אתחזק' כיון שהעד בא ביום שהיה מוחזק כחדש העבר ומוציאו מחזקתו ואומר ראש חדש הוא (עפ"י חדושי חתם סופר; שבט הלוי ח"ו קי, ב. וע' הסבר נוסף בשפת אמת).

בספר טל תורה העיר ממה שנראה בגמרא שגברא רבה נאמן אף ללא סברת 'עבידא לאגלויי', והלא בכל מקום שהצריכה תורה שני עדים, אין חילוק בין אדם לאדם, לעולם עד אחד אינו נאמן.

אכן, דעת רבי אליעזר ממיץ (מובא במרדכי ובהגהות אשרי פ"ק דחולין) שעד אחד שאינו נאמן כנגד אתחזק היינו דוקא באדם ריק ופוחז אבל אדם מהימן כשר באיסורין. ולפי דבריו מובן שעולא היה נאמן גם ללא סברת 'עבידא לאגלויי'. אכן שאר הראשונים חולקים על דעה זו. וצריך לומר לשיטתם כיון שמעיקר הדין עד אחד נאמן כאן אלא שהחמירו חכמים משום חומרי המועדות כנ"ל, הלכך לא החמירו בגברא רבה. עפ"י שבט הלוי שם.

– דוקא בכגון זה שהשקף עשוי להתגלות בבירור, אבל כל שיכול לתרץ דבריו ולומר שהיה סבור כן באמת אלא שטעה – נראה שאינו נאמן (עפ"י חפץ חיים הלכות רכילות כלל ט, באר מים חיים ס"ק לו).
וע' גם בשו"ת הריב"ש (קנה) סוגים שונים של 'עבידא לאגלויי'. וע' בדן 'עבידא לאגלויי' באשה ובנכרי, שו"ת דובב מישרים ח"א סו"י עה; אחיעזר ח"ג ה, ב; זכר יצחק סו"י כ.

'עולה הייתי במעלה אדומים וראיתיו שהוא רבוץ בין ב' סלעים...'. ראה רמזי הענין בחדושי אגדות מהרש"א.

'אין משיאין משואות אלא על החדש שנראה בזמנו לקדשו... אחר עבדינן אמלא לא עבדינן' – אבל בשליחת השלוחים שהנהיגו לאחר מכן, לא חילקו בין מלא וחסר אלא שלחו בכל החדשים, כי מצוי הדבר יותר שהשליח ייאנס בדרכו ולא יבוא למקום כלשהו, ואם לא יצאו על חודש מעובר, כשייאנס ולא יבוא יחשבו שמעובר הוא, אבל עתה שיוצא על כולם, אם לא יגיע – יעשו שני ימים טובים מספק. לא כן בהשאת משואות, רחוק הדבר שייאנסו, הלכך כשלא השיאו ידעו שהוא מעובר (עפ"י ספר הזכרונות לר"צ הכהן עמ' מט).

'למימרא דאחסר עבדינן אמלא לא עבדינן, מאי טעמא...' קושית הגמרא היא שבכך שנקבע להשיא משואות בין במלא בין בחסר, נמנע או לפחות נמעיט את קלקול הכותים, שהרי אם ידליקו הם ביום שלשים יתגלה שקרם כשיראו שתי פעמים משואות (עפ"י רש"ש).

דף כג

הערות בפשט

(ע"ב) זבית דין היו בודקין אותם שם'. לאו דוקא בחצר עצמה אלא בבית שבחצר, שהרי מקבלים עדותו של כל עד שלא בפני חברו כדי לבדקם ולהשוות העדויות, כמו שמשמע במשנה להלן. [ואולי זו כוונת התוס' במה שכתבו (בד"ה או) שהיו יוצאים מחצר לחצר. ומהרש"א הקשה מנין פסוק להם הדבר] (עפ"י חדושים ובאורים).

ומצינו ש'חצר' היינו בתים שבחצר ולא דוקא איריה – ע' סוכה ג: רש"י פסחים ט.

‘התקין רבן גמליאל הזקן שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח’. הרמב"ן (בעירובין מג) נקט שאפילו באים העדים מחוץ לתחום דאורייתא [שהוא י"ב מיל – לפי מה שפסקו הרי"ף והרמב"ם], כיון שבאו בהתר, אין חייבים מהתורה אם יוצאים מהמקום שהם נמצאים שם, ולכך היו מותרים לצאת מחוץ לאותה חצר (ע' מו"מ בדבריו, בספר אבי עזרי שבת כו, א).

ובמנחת חינוך (כד, ד) כתב שלא התקין רבן גמליאל אלא לבאים בתוך תחום של תורה [ובדרך כלל אין רגילים לבוא ממרחק רב מזה], אבל אם ארע שבא אדם מחוץ לתחום דאורייתא, אסור לו לזוז מאותה חצר שהרי לא עקרו חכמים דבר מהתורה בקום ועשה.

נקט בפשיטות שמהתורה היוצא חוץ לתחום אסור לו לזוז ממקומו אפילו יצא בהתר, ולא זכר שר שהרמב"ן לא נקט כן. עוד משמע לכאורה במנחת חינוך שתפס בפשיטות שאין שייך להתיר איסור תורה כדי להרגילם. ואמנם נחלקו פוסקים אחרונים בענין זה ביוצאים להציל, אם התירו טופס משום תחילתם באיסור דאורייתא אם לאו.

‘מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה’ שהרי אותה פגימה היא החלק החשוך שבירח, שהוא מוסתר מאור החמה (תורי"ד).

פרפראות; קטעים מלוקטים

‘וצי אדיר לא יעברנו אמר רב: זו בורני גדולה’ –
צי אדיר (עם הכולל) בגימטריא **בורני גדולה** (גליונות קהלות יעקב).

‘פרוותא דמשמהיג’ –

נראה פרוותא דמשמהיג הוא המקום שקורין אותו עתה בשם ‘בחריינ’ שמשם מוציאין מן הים המרגליות שקורין לול"ו, ועתה מלכות פרס טוענת שזה המקום שלה ומלכות תוגרמה טוענת המקום שלה ולא נשתוו ביניהם ונשאר המקום ביד בעלים שיושבין בו, ואין זכות בו ובפירותיו לא לזה ולא לזה אלא שולטים בו שיו"ך כמו מלכי הערב. ובכל שנה ושנה מוציאין משם מרגליות שקורין לולו ומשם קונים תגרים וסוחרי ארץ ושולחים למכור בערי אידי"א ומשם לערי ארופא ושאר ארצות. (מתוך בן יהוידע לרבי יוסף חיים מבגדאד, כאן ובימא עז).

‘סעודות גדולות היו עושין להם בשביל שיהו רגילין לבא...’ –

הנה קטע מתוך תשובת מהרי"ק (ט) הדין במנהג שנהגו בשבת בראשית שאחד מן הקהל מתנדב מעות לצורך מאור בית הכנסת כדי שייקרא ראשון בתחילת התורה, ונהגו שאם יש שם כהן הוא קונה אותה מצוה או מוחל על כבודו ויוצא מבית הכנסת, והיה שם כהן שערער על כך. והשיב מהרי"ק שאין לשנות ממנהג קדום זה ובדין הוא לחייבו שיצא מבית הכנסת ויידחה כבוד הכהן מפני יפוי כבוד התורה וכבוד הציבור:

... וגם יש במנהג כבוד התורה והכשר מצוה להמציא שמן למאור, ומצינו בכמה מקומות שרז"ל מחזיקין ידי עושי מצוה בכל עוז ומשתדלים היו להרגילו בכך, וכן ראוי לעשות לכל ירא שמים והולך בעקבותיהם, כמו שמצינו גבי עדי החדש כדתנן בפרק אין מכירין חצר גדולה היתה בירושלים ובית יעזק היתה נקראת וכו' סעודות גדולות היו עושים שם להם כדי שיהיו רגילים לבא. וגם התקין רבן גמליאל הזקן שיהיו מהלכים אלפים אמה לכל רוח כמו ששנינו שם. ואע"ג

דמן הדין לא היו יכולים להלך אלא ד' אמות לפי שבאו מחוץ לתחום כדפירש שם רש"י – הרי שהיו עושים להם סעודות ודוחים שבת כדי לחזק את ידם במצוה ולהרגילם בכך. ואמרינן נמי בגמרא עלה דבית יעזק תנן ולא בית יזק דאם כן אתה מכשילן לעתיד לבא. ולא תימא דשאני התם משום דהוי מצוה השייכת לכל ישראל, שהרי שנינו בפרק בתרא דביכורים גבי מביאים ביכורים... – הרי לך שגדול חבוב מצוה כדי להרגילה יותר מתלמיד חכם, וכל שכן שהוא גדול מכבוד הכהן כאשר הוכחתי למעלה. ואם בימיה הראשונים שהיו כמלאכים חששו כדי שלא להכשילן לעתיד לבא ועל כן הגדילו כבודם יותר מכבוד ת"ח שהוא גדול מכבוד כהן, כל שכן וכל שכן בזמן הזה שאנו כחמורים ולא כחמורו דר' פנחס בן יאיר, שיש לחוש שלא להכשילן לעתיד לבא ואפילו נכגד כבוד הכהן כדפרישית...'

'היינו לפני החמה היינו לצפונה...'

יכולל אומר, כי הדברים האלה הם תלויים בחכמת השמים, ומי שלא יהיה בקי בחכמת השמים לא ידע אלה הסודות. ולדידי חזי לי ספר המועדים שעשה רבינו משה בר מימון זצוק"ל, מביא באלה השאלות שהיו בודקים את העדים חכמות נוראות ונפלאות והאריך בהם כמה וכמה, ואחרי שהיה מאריך ומרבה לדבר חכמות היה אומר וזהו שאמרו חכמים לפני החמה או לאחר החמה, ועוד היה מרבה לדבר... ואין חכם בעולם שיוכל לעמוד על דבריו אך מי שיהיה בקי בחכמת השמים, הילכך מי שאינו בקי בחכמות השמים אינו בקי באלה הסודות, וגם לא מה שאמרנו בפרק שעבר עשרים וארבע שעי מיכסי סיהרא, וגם לא מה שנאמר לפנינו פעמים בא בקצרה פעמים בא בארוכה – שכל אלו הם סודות נעלמים בחכמות השמים' (תוס' הרי"ד).

בתשובת חות יאיר (ריט) האריך לדון ולהקשות בעניני חכמת התכונה, והנה קטעי המבוא והסיום של תשובה: 'דהנה על דבר שאלתך בענין ביאור פירוש רש"י (בברכות נח: ד"ה עקרב). יומתק בפי מזה שכתב הראב"ע על דברי [הקליר] שטוב לאדם לומר לא ידעתי או לשתוק, מלומר דבר שאינו הגון... אף אנכי אומר כן בדבר ששאלת, ובכלל חכמה זו.

ואשר כתבת כי ראית אצלי קונטרסים הרבה, אמת הוא כי יגעתי בחכמה הלז ולא מצאתי, תאמין לי אמונת אומן כי נפשי חשקה מנעורי לעמוד על שורשי המציאות מפי ספרים אשר חוברו על זה, כגון ספר צורת הארץ, והשמים והעולם, וספר כתוב ספר הגלגל. ואשר דברו מזה, כגון קידוש החודש ופירושו, וספר מורה נבוכים ופירושו, וספר צדה לדרך לרבי מנחם בן זרח, ושבילי אמונה, ושלשלת הקבלה, וספר עמנו אל, ורמ"י [לבוש], והתו"ט, וספרי ריש"ר מקנדיאה גבורת ה' וחבריו, גם בספרי אומות העולם, נוסף על קדושת הש"ס שדיבר מזה באיזה מקומות זעיר שם זעיר שם.

ובאשר ראיתי כי כמעט אין דבר מוסכם בלי מחלוקת, ונפלו בדעתי על כל צד מצדדי דעתם תילי תילים ספיקות וקושיות ומבוכות, אף כי תליתי בחסרון השגתי – וכאשר הוא האמת בלי ספק, וכמאמר המורגל 'סתם מקשין עמי הארץ', לכן לא די שמשכתי ידי מלבנות עוד זמני בחקירה ודרישה ומלחדש דבר או להכריע בין הדעות מסברא או מגמרא, אף כי קמתי בשחר ושרפתי בחמתי ומר נפשי כמה גוילין וניירות, חבלתי מעשי ידי אשר טרחתי בו זמן רב, ואמרתי כי כבר השגתי די מה שהגעתי לידיעת 'לא ידעתי', כמו שאמר הגאון החסיד על אמרתי אחכמה וגו'. והסכמתי למה שכתב הרמב"ם במורה נבוכים חלק ב' סוף פרק כד שאין דבר ברור בחכמה זו...'

... הן אלה קצת מבוכותיי מעט מהרבה. לכן אל תוסף עוד ראות פני בחקירות ודרישות בחכמה זו, כי אתי היתה ולרוב יגיעה ומיעוט השגה שלחתייה לנפשה, וגם אתה עשה כן ופנית והלכת אל גופי תורה, הפוך בה והפוך בה ומינה לא תזוע. ושמואל ירחינאי שהיה נהירין ליה שבילי דרקייע וכו' (ברכות נח). ואמר שיכול לתקוני לכולי גולה, לא היה מפנה לבו רק בעת שהלך לצרכיו, כבירושלמי (ע' דברים רבה חו).

דף כד

דאינוהו במים ראינוהו בעששית ראינוהו בעבים – אין מעידין עליו. בשו"ת הלכות קטנות (ח"ב פב) מסתפק בעדים שראו אדם עובר עבירה על ידי מראה, שמא אין זו עדות כשרה מפני שאינה נחשבת 'ראייה' כמו שאמרו כאן. וכן דנו האחרונים בנידון זה לענין הלכות שונות כגון ברכת הלבנה ועוד (ע' או"ח תכו, בבאר-היטב; שו"ת שבות יעקב ח"א קכו).

ויש שדנו גם לענין איסור אמירת דבר שבקדושה כנגד ערוה, שמא בראייה על ידי מראה אין איסור. אך יש לפקפק בדבר, כי לפי דברי מומחים ראייה דרך מראה היא ממש כראיית גוף הדבר, ורק לענין עדות החדש אמרו בגמרא שאין זו עדות (עפ"י מנחת שלמה ח"א ט).

בשו"ת מנחת יצחק (ח"ב פד) משמע שאינה נחשבת 'ראייה' הלכך אם עוצם עיניו שאין חשש הרהור, מותר לומר דבר שבקדושה מול ערוה המשתקפת במראה. וע"ע בשו"ת יביע אומר ח"א ז.

חציו במים חציו ברקיע – כגון שנגלה חציו וראוהו לאותו חצי משתקף במים וכשנשאו עיניהם למרום לראותו נכסה אותו חציו בעבים וראו חציו האחר שנתגלה (עפ"י חדושי הר"ן).

דאינוהו מאלינו ושבנו לראותו מדעתנו ולא ראינוהו – אין מעידין עליו. החידוש הוא אף כששהו מעט, באופן שאפשר לתלות בסיבה חיצונית מה שלא ראוהו שוב, אף על פי כן אין מעידין עליו. ומשמע שאם לא שבו לראותו – מעידים, הגם שראוהו ללא כוונה מיוחדת. ורק אם שבו לראות ולא ראו – אין מעידיים (עפ"י חדושים ובאורים). וע' גם בטורי אבן שהעיר מכאן על תו"י בכריתות. וע"ע במנחת חינוך ד, כט). ויש מי שצדד לשמוע מכאן להפך, שאין להעיד עדות החודש בראייה ללא כוונה להעיד, שעל כן הוצרכו להסתכל שוב, כדי להעיד עליו (עפ"י באר אליהו חו"מ ז, ס"ק יט כב. ולא החליט בדבר).

פלימו אומר: בזמנו אין מקדשין אותו. נראה שרצונו לומר שאין צריך לומר 'מקודש' אבל בית דין צריך לחקור העדים ולהחליט אם עדותם מקובלת אם לאו. [ואפשר שבזמן שאין אפשרות שהלבנה תראה עד ל"א, ייחשב ל"א בזמנו לפלימו ואין צריך לקדש. וצריך עיון] (חדושים ובאורים).

ומי שרי והכתיב לא תעשון אתי... כפי הנראה הצורות היו כלבנה פגומה, כפי שהיא נראית בשעת מולדה, ומשמע שאף כגון זה אסור הגם שאין זו צורתה האמתית כי באמת היא שלימה, מכל מקום התורה אסרה לעשות כפי שהיא נראית לנו (עפ"י שפת אמת. עע"ש). אם נאמר שאין איסור אלא בצבע לבן כלבנה, יש לפרש שידוע היה לגמרא שרבן גמליאל צורות לבנה ממש היו לו, לבנים כמותה. וכך אמנם עדיף להראות להדיוטות (עפ"י חדושים ובאורים).

פרק שני

- ל.א. א. האם מקבלים עדות החודש ממי שאין מכירים אותו?
ב. האם עד אחד נאמן להעיד שקדשו בית דין את החודש?
ג. כיצד היו מודיעים לבני הגולה על קידוש החודש, קודם שהיו שולחים שלוחים?
- א. בראשונה היו מקבלים עדות החודש מכל אדם. משקלקלו הבייתוסים [שניסו להטעות את בית דין כדי שיחול יום הנפת העומר באחד בשבת], התקינו שלא יהו מקבלים אלא מן המכירים. ובאים שני עדים להעיד עליו.
לדעת השפת-אמת צריך שהבית-דין כולו יכירום ואין די בדיין אחד המכיר.
- ב. עד אחד, אפילו אדם רגיל שאינו מפורסם וידוע באמינותו, נאמן להעיד שבית דין קדשו את החודש – שכל דבר העשוי להתברר אין אדם משקר בו.
נראה מתוך דברי הגמרא שהיו רגילים בסתמא לשלוח שני שלוחים להעיד (חודשים ובאורים).
- ג. בראשונה, עד שלא קלקלו הכותים, היו משיאין משואות כמפורט במשנתנו. [ואילו בטלו כותים היו חוזרים לעשות כן, כדי לעשות יום טוב אחד בגולה. עפ"י ביצה ד, ופירש הרש"ש שלכן פירש התנא את המקומות]. ואין משיאים משואות אלא על החדש שנראה בזמנו לקדשו כלומר ביום שלשים. ואימתי משיאין – לאור עיבורו, הלילה שבין שלשים לשלשים-ואחד.
קדשו בית דין את החודש בערב שבת – משיאין משואות במוצאי שבת.

דפים כג – כד

- ל.ב. א. היכן העדים היו נבדקים? וכשבאו בשבת מחוץ לתחום, האם מותר להם לזוז ממקומם?
ב. כיצד בודקים את עדי החודש? ומה הדין כשנמצאו סתירות בדבריהם?
ג. מה הדין כשראו את הלבנה שלא באופן ישיר? ומה הדין כשראוה מאליהם ללא כוונה מיוחדת?

א. העדים היו מתכנסים בחצר גדולה שהיתה בירושלים, ו'בית יעזק' היתה נקראת. [הסיקו, מלשון ויעזקה ויסקלהו – סייגו בגדר אבנים מסביב. ולשון שבח הוא ולא צער, והיו עושים להם סעודות גדולות כדי שיהו רגילים לבוא, ולא היו מצטערים שם וגם מקומם היה מרווח (תוס').] ובית דין בודקים אותם שם.

בראשונה לא היו זוים משם כל היום (כדין כל היוצא חוץ לתחומו בשבת שאין לו אלא ד' אמות. וכל החצר כד' אמות). התקין רבן גמליאל הזקן שיהו מהלכים אלפים אמה לכל רוח. [ולא אלו בלבד אלא אף חכמה הבאה ליילד והבא להציל מן הדליקה ומן הגייס ומן הנהר ומן המפולת – הרי אלו כאנשי העיר ויש להם אלפים לכל רוח].

המנחת-חינוך (כד, ד) נקט שאין התר אלא לבא בתוך י"ב מיל [ולא שכיח שיבואו ממקום רחוק יותר], אבל הבא מחוץ לתחומין דאורייתא, אין לו לזוז ממקומו.

ב. כיצד בודקים את העדים – זוג שבא ראשון בודקים אותו ראשון, ומכניסים את הגדול שבהם ואומרים לו: אמור כיצד ראית את הלבנה, לפני החמה או לאחר החמה. ופירש אביי: פגימתה להיכן נוטה – אם אמר לפני החמה לא אמר כלום, שמעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה; לצפונה או לדרומה – אם אמר לדרומה, בימות הגשמים לא אמר כלום ובימות החמה דבריו קיימים, ואם אמר לצפונה – בימות החמה לא אמר כלום ובימות הגשמים דבריו קיימים. כמה היה גבוה ולאין היה נוטה וכמה היה רחב. אחד אומר גבוה שתי מרדעות ואחד אומר שלש – עדותם קיימת. אחד אומר שלש ואחד אומר חמש – עדותם בטילה, אבל מצטרפים לעדות אחרת. (רש"י: אחד מהם מצטרף עם עד אחר שאומר כמותו).

דמות צורות לבנה היו לו לרבן גמליאל בטבלא ובכותל בעלייתו, שבהן מראה את ההדיוטות ואומר הכזה ראית או כזה.

ג. ראינוהו במים (משתקף בנהר וכד'), בעששית, בעבים – אין מעידים עליו. וכן חציו במים / בעששית / בעבים וחציו ברקיע – אין מעידים.

ראינוהו מאלינו ושכנו לראותו מדעתנו (כדי להעיד עליו) ושוב לא ראינוהו – אין מעידים עליו, שמא לא היתה זאת הלבנה אלא עוגל של ענן לבן.

משמע שאם לא שבו לראותו – מעידים על פי מה שראו מאליהם בלא כוונה מיוחדת (ע' טורי אבן; חדושים ובאורים ועוד). ויש מי שצדד שאין להעיד על סמך ראייה ללא כוונת עדות (עפ"י באר אליהו חו"מ ז, ה).

דף כד

לג. א. כיצד מקדשים את החודש?

ב. האם מקדשים את החודש רק כשנראה בזמנו או רק שלא בזמנו, או בשניהם?

א. ראש בית דין אומר מקודש (וידבר משה את מעדי ה') וכל העם עונים אחריו מקודש מקודש (אשר תקראו אתם – אתם (רב פפא); אלה הם מועדי (רב נחמן בר יצחק); מקראי קדש – שתי פעמים).

קידוש זה היה נעשה בעסק גדול ובתשבחות, והיו מברכים על היין שלש ברכות (כמפורט במסכת סופרים יט. וע' סנהדרין ע: צפנת פענח סוף הלכות סוכה; סידור ריעב"ץ שער החדש).

קכו